

SASLUŠANJE DECE KOJA SU ŽRTVE EKSPLOATACIJE I TRGOVINE LJUDIMA I DECE U RIZIKU:

VODIČ ZA PRAKSU ZA KOMUNIKACIJU
PRILAGOĐENU DECI I VOĐENJE
INTERVJUA RADI DOBIJANJA TAČNIH
I POUZDANIH ISKAZA OD DECE

Autorke:

Daja Wenke, međunarodna ekspertkinja
Jelena Radosavljev Kirćanski, nacionalna ekspertkinja

Finansirano
od strane Evropske
unije i Saveta Evrope

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implementirano
od strane Saveta Evrope

Izdanje na engleskom jeziku:
*Hearing child victims of exploitation and
trafficking and children at risk:
Practice-oriented guidance for child
sensitive communication and
interviewing to obtain accurate and
reliable statements from children*

Ova publikacija je pripremljena uz
finansijsku podršku Evropske unije i
Saveta Evrope, kroz zajednički projekat
„Prevenција i borba protiv trgovine
ljudima u Srbiji“. Stavovi izraženi u njoj
ne predstavljaju nužno zvanične stavove
Evropske unije ili Saveta Evrope.

Dozvoljena je reprodukcija izvoda
(do 500 reči), osim za komercijalne
svrhe, pod uslovom da je očuvan
integritet teksta, da se izvod ne koristi
izvan konteksta, da ne daje nepotpune
informacije niti na neki drugi način
dovodi čitaoca na pogrešne zaključke
o njegovoj prirodi, obimu ili sadržaju
teksta. Izvor teksta je uvek obavezno
navesti na sledeći način
“© Savet Evrope, 2021“. Sve druge
zahteve za reprodukciju/prevod dela i
celog teksta, treba uputiti na Direktor
za komunikacije, Savet Evrope (F-67075
Strasbourg Cedex ili na
publishing@coe.int).

Dizajn korica i prelom:
Dosije studio

Fotografije korica:
Shutterstock

Ova publikacija nije lektorisana
u svrhu ispravke tipografskih
i gramatičkih grešaka.

© Savet Evrope, jun 2021.
Sva prava zadržana. Licencirano
Evropskoj uniji pod uslovima.

Sadržaj

1. Uvod	3
1.1 Komunikacija prilagođena deci: Ključ zaštitnog mehanizma za decu žrtve eksploatacije i trgovine ljudima i decu u riziku	3
1.2 Ključne činjenice i načela za komunikaciju sa decom koja su žrtve eksploatacije i trgovine decom ili su deca u riziku:	4
2. Pravo deteta da bude saslušano i razvojni period detinjstva.....	6
2.1 Pravo deteta da bude saslušano	6
2.2 Participatorna prava dece.....	6
2.3 Informacije prilagođene detetu.....	7
2.4 Deca kao informisani donosioci odluka i aktivni članovi društva	7
2.5 Deca kao kompetentni korisnici usluga.....	7
2.6 Trend metoda rada zasnovanih na dokazima i alati za pružanje usluga	8
3. Stvaranje osnove poverenja za saradnju sa detetom	9
4. Vođenje intervjua sa decom žrtvama nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima i decom u riziku	11
4.1 Priprema intervjua: razmatranja tokom faze planiranja.....	12
4.2 Protokol NICHD: Delotvoran metod za dobijanje pouzdanih iskaza od dece.....	14
5. Deca kao svedoci: Izvlačenje tačnog i pouzdanog iskaza od dece žrtava nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima.....	21
5.1 Procenjivanje kredibilitnosti iskaza deteta svedoka.....	21
5.2 Da li su deca u stanju da daju tačne iskaze?.....	22
5.3 Kako uzrast utiče na sposobnost deteta da daje tačne iskaze?	22
5.4 Kako iskustva nasilja utiču na komuniciranje deteta?.....	23
5.5 Kako traumatski stres utiče na pamćenje deteta?	23
6. Reference	25

1. Uvod

U kontekstu Zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope pod nazivom "Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku (2019–2022)", Savet Evrope i nacionalni partneri utvrdili su potrebu za osnaživanjem sprovođenja prava deteta, koja su žrtve eksploatacije i trgovine ljudima ili u riziku od navedenog, da bude saslušano. Ključno za postizanje ovog cilja je potreba da se ojačaju kapaciteti nacionalnih aktera u oblasti komunikacije prilagođene deci i intervjuisanja i procene kredibilitnosti dece žrtava koja postupaju kao svedoci u krivičnim istragama i sudskim postupcima.

Izrada smernica i materijala za obuku u ovoj oblasti doprinosi sprovođenju preporuka Komiteta za prava deteta, kao i preporuka grupe Grupe eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA).¹ Takođe, to doprinosi postepenom sprovođenju relevantnih standarda i preporuka Saveta Evrope, naročito Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, kao i pravnih tekovina EU (EU *acquis*) kojima se unapređuju prava dece žrtava kriminaliteta da budu saslušana u upravnosudskom i sudskom postupku koji se njih tiče.

Ovaj dokument sa smernicama namenjenim praksi izrađen je u okviru projekta „Prevenција i borba protiv trgovine ljudima u Srbiji“, oslanja se na međunarodne i evropske standarde, najnovija istraživanja i modele dobre prakse u vezi sa komunikacijom prilagođenom deci i forenzičkim intervjuima sa decom žrtvama kriminaliteta.²

1.1 Komunikacija prilagođena deci: Ključ zaštitnog mehanizma za decu žrtve eksploatacije i trgovine ljudima i decu u riziku

Deca koja su žrtve eksploatacije i trgovine ljudima ili su u riziku mogu se susresti sa mnogo različitih državnih službenika i pružaoca usluga i učestvovati u brojnim intervjuima i saslušanjima. Od kvaliteta ovih razgovora zavise važne odluke. Dobra komunikacija je preduslov da deca iskoriste svoje pravo da budu saslušana i da dobiju pristup informacijama. Ona omogućava identifikaciju eksploatacije i trgovine ljudima ili bilo kakvih rizika i pomaže da se razjasne sumnje. Dobra komunikacija je takođe preduslov za pružanje usluga u najboljem interesu deteta i nalaženje trajnog rešenja

¹ Komitet za prava deteta, Zaključna zapažanja o kombinovanom drugom i trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, CRC/C/SRB/CO/2–3, 7. mart 2017, stav 29. Grupa eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA), *Izveštaj o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima za Srbiju*, Drugi krug evaluacije usvojen 24. novembra 2017. godine, objavljen 29. januara 2018. godine, str. 47 <https://rm.coe.int/greta-2017-37-frg-srb-en/16807809fd>

² Ovaj dokument se oslanja i uključuje prethodne radove autora u ovoj oblasti, a posebno sledeće: Wenke, Daja, *Smernice o ljudskim pravima i najboljim interesima deteta u transnacionalnim situacijama*, Odeljenje za decu i Grupa eksperata za saradnju sa decom u riziku Saveta država Baltičkog mora, 2015, <https://www.childrenatrisk.eu/projects-and-publications/protect-children-on-the-move/>. Wenke, Daja, *Slušajte! Stvaranje uslova da deca progovore i da se čuje njihov glas*, Profesionalna komunikacija sa decom u riziku od eksploatacije i trgovine ljudima – Iskustva i naučene lekcije iz Regiona Baltičkog mora, Projekat ZAŠTITIMO (PROTECT) decu u pokretu, Savet država Baltičkog mora i Nordijski savet ministara, 2019 <http://www.childrenatrisk.eu/wp-content/uploads/2019/02/Listen-Up-2019.pdf>. Wenke, Daja, *Pružaoци usluga kao šampioni nenasilnih detinjstava*, Pružanje usluga za decu i roditelje radi uklanjanja telesnih kazni, Projekat nenasilnih detinjstava, Savet država Baltičkog mora, 2018, <http://www.childrenatrisk.eu/nonviolence/2018/11/09/service-providers-as-champions-for-non-violent-childhoods/>. Wenke, Daja, *Zaključci iz Osla o identifikaciji dece u riziku od eksploatacije i trgovine ljudima: jačanje odrednica komunikacije prilagođene deci i najboljim interesima deteta – Saslušati priču deteta*, Zaključci i Izjava sa konferencije iz Osla o saradnji u najboljem interesu deteta: dobre prakse u identifikovanju dece u riziku od eksploatacije i trgovine ljudima, koju su organizovali Savet država Baltičkog mora i Nordijski savet ministara, čiji je domaćin bila Norveška direkcija za decu, omladinu i pitanja porodice, 29–30. maj 2018. godine, <http://www.childrenatrisk.eu/wp-content/uploads/2018/06/Oslo-Conclusions-on-Identifying-Children-at-Risk-of-Exploitation-and-Trafficking-May-2018-FINAL-15-June.pdf>, <http://www.childrenatrisk.eu/blog/hearing-the-childs-story-regional-expert-consultation-to-take-place-in-may-in-oslo-norway/>. Savet država Baltičkog mora, *Smernice za unapređivanje ljudskih prava i najboljih interesa deteta u predmetima transnacionalne zaštite deteta*, Prilog, 2016.

koje pruža podršku oporavku i rehabilitaciji deteta. Slušanje priče deteta nudi dragocene indicije za identifikaciju trgovine decom, posebno kada se ne raspolaže informacijama iz drugih izvora. Da bi komunicirali sa detetom na smislen način i mogli da saslušaju priču deteta, stručni radnici moraju da budu obučeni, da raspolažu određenim veštinama i da budu osposobljeni da koriste praktične metode koje su delotvorne.

Razgovori sa decom koja su žrtve eksploatacije i trgovine ljudima ili su u riziku održavaju se u neformalnom okruženju, kroz zvanične i forenzičke intervjuje i kroz saslušanja u okviru sudskog ili upravnosudskog postupka. Ovi razgovori su često veoma osetljive prirode zbog stepena nasilja koji su deca preživela i problema o kojima je reč. Brojni i različiti faktori, kao što su strah i trauma, iskustva diskriminacije i zastrašivanja, pretnje upućene njima ili članovima njihovih porodica ili dugovi u koje su upali kod trgovaca ili krijumčara mogu sprečavati dete da otvoreno govori.

Regrutovanje dece za trgovinu ljudima često predstavlja vrhunac prošlosti nasilja i eksploatacije. Mnoga deca koja su eksploatisana odrasla su u situacijama koje karakteriše zanemarivanje i emocionalno, fizičko ili seksualno nasilje i oni su neprekidno doživljavali razočarenja od odraslih u okviru porodice ili zajednice, ili od strane pružalaca usluga i onda kada su pokušavali da traže pomoć. Zbog ovakvih iskustava detetu je posebno teško da uspostavi saradnju poverenja i komunikaciju sa državnim službenicima i stručnim radnicima. Pored toga, uzrast deteta, pol, jezik, socijalno i kulturno okruženje, razvojni kapaciteti i nivo razvoja, kao i zdravstvena ograničenja ili invaliditet imaju uticaja na sposobnost i volju deteta da komunicira.

Posebno kada su deca eksploatisana u kriminogenim ili uličnim aktivnostima, oblici pritiska koji se nalaze u osnovi pretnji, zavisnosti ili eksploatacije ugrožene situacije deteta retko se mogu identifikovati prostim posmatranjem. Stereotipi o deci i mladima koji žive u veoma opasnim situacijama u kojima zavise od drugih, koji žive i rade na ulici ili su u sukobu sa zakonom još više otežavaju mogućnost da se ova deca čuju i da se saslušaju šta imaju da kažu. U ovakvim slučajevima, slaba komunikacija povećava rizik da identifikacija eksploatacije i trgovine ljudima ne uspe i da se dete pogrešno označi kao „begunac od“ ili u sukobu sa zakonom. Uspostavljanje komunikacije poverenja i otvorenosti često je za stručne radnike jedini način koji im preostaje da razumeju šeme eksploatacije i spreče pogrešnu identifikaciju i sekundarnu viktimizaciju deteta.

Stručni radnici koji rade sa decom žrtvama i decom u riziku moraju da budu sigurni u način na koji procenjuju situaciju deteta, njegovu prošlost i iskustva i da u skladu sa tim prilagode svoje ponašanje i komunikaciju. Uspešnost komunikacije između deteta i stručnog radnika je odlučujući faktor za tačnu identifikaciju i upućivanje deteta na vrstu usluga koje su mu potrebne. Kvalitetna komunikacija pomaže stručnim radnicima da prevaziđu unapred formirane stavove o deci žrtvama trgovine ljudima i da stupe u kontakt sa detetom na način koji nije opterećen predrasudama i stereotipima. Prevodioci i kulturni medijatori mogu biti od pomoći kada dete dolazi iz drugačijeg jezičkog i kulturološkog okruženja.

1.2 Ključne činjenice i načela za komunikaciju sa decom koja su žrtve eksploatacije i trgovine decom ili su deca u riziku:

- Prava i načela Konvencije UN o pravima deteta nude smernice za komunikaciju stručnih radnika sa decom. **Deca imaju pravo da budu saslušana i da se njihova gledišta uzmu u obzir u svim pitanjima koja ih se tiču.** Neophodno je da stručni radnici u komunikaciji sa decom poštuju zakonske i standarde kvaliteta u pogledu etike, bezbednosti i privatnosti.

Oni moraju da pokažu sigurnost u vođenju osetljivih razgovora, izveštavanju o incidentima ili sumnjama na nasilje i eksploataciju i obezbeđivanju daljih usluga.

- **Deca su u stanju da zapamte događaje i da iskažu sećanja od ranog uzrasta.** Tačnost redosleda događaja o kojima se dete izjašnjava zavisi od brojnih faktora kao što su uzrast, razvojni kapaciteti, trauma, kao i zakonska podrška koju im pružaju stručni radnici. Stručnim radnicima je neophodna specijalizovana obuka da mogu da pruže podršku u skladu sa specifičnim potrebama i u najboljem interesu deteta. Maksimalna delotvornost obuke se može postići kada stručni radnici koriste dugoročni proces supervizije, metode zasnovane na dokazima i praktične smernice.
- Pribavljanje tačnih izjava od dece žrtava je posebno važno u slučajevima eksploatacije i trgovine ljudima, kada je izjava deteta često najvažniji dokaz. Način vođenja intervjua i kapacitet ispitivača imaju značajnog uticaja na kvalitet izjave deteta. **Protokoli koji se zasnivaju na dokazima pružaju jasnu strukturu koja vodi ispitivača ka dobijanju detaljnih i pouzdanih izjava od dece.** Kada su stručni radnici obučeni i vešti u vođenju osetljive komunikacije sa decom žrtvama eksploatacije i trgovine ljudima, omogućće okruženje prilagođeno detetu i koriste protokole zasnovane na dokazima kao vodič za intervju, oni mogu biti uvereni da će dobiti tačnu i pouzdanu izjavu od deteta žrtve.

2. Pravo deteta da bude saslušano i razvojni period detinjstva

2.1 Pravo deteta da bude saslušano

Konvencija UN o pravima deteta daje pravo detetu koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje na slobodno izražavanje tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa uzrastom i zrelošću deteta. Ovo pravo se odnosi na učešće deteta u društvenim i političkim pitanjima (član 12.1), kao i u krivičnom i prekršajnom postupku (član 12.2).

Odredbe iz člana 12 Konvencije UN o pravima deteta se smatraju toliko fundamentalnim pravom da je to pravo ponovljeno u svim evropskim regionalnim standardima koji se tiču dece, kao što su Konvencije i Preporuke Saveta Evrope i relevantne Direktive EU. Komitet za prava deteta je posvetio svoj Opšti komentar br. 12 (2009) pravu deteta da bude saslušano.³

Konvencija UN o pravima deteta (CRC) je najviše ratifikovan međunarodni ugovor o ljudskim pravima. U njoj se u jednom među-narodnom ugovoru kombinuju socijalna i ekonomska prava, kulturna i politička prava.

CRC potvrđuje i tumači prava koja se garantuju među-narodnim ugovorima o ljudskim pravima konkretno za decu. Dete se definiše kao svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života (član 1).

2.2 Participatorna prava dece

Pravo da se bude saslušan se često tumači kao pravo „učešća“. Učešće se odnosi na konsultacije i saslušanja dece kako bi se osiguralo da mišljenja dece informišu procese donošenja odluka i procedure koje se tiču dece. Učešće je važno za svako dete pojedinačno i za grupe dece i šire za celu dečju populaciju. Zbog značaja koji ima, pravo da se bude saslušan se smatra opštim načelom Konvencije UN o pravima deteta. To znači da biti saslušan predstavlja ljudsko pravo koje se može ostvariti, zahtevati i sprovesti i koje treba razmotriti u sprovođenju i tumačenju svih drugih prava.⁴

Zajedno sa ostalim građanskim pravima i slobodama, član 12 je u središtu takozvanih „participatornih prava dece“. Ona naročito obuhvataju pravo deteta na slobodu izražavanja (član 13), slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti (član 14), slobodu udruživanja (član 15), i pravo na traženje i pristup informacijama (član 17).⁵

Pravo da se bude saslušan je takođe tesno povezano sa drugim opštim načelima iz Konvencije UN:

- pravo na zaštitu od diskriminacije (član 2),
- prvenstveno uzimanje u obzir najboljeg interesa deteta (član 3), i
- pravo na život, opstanak i razvoj (član 6).

Konvencijom se nadalje potvrđuje da se moraju uzeti u obzir razvojni kapaciteti deteta da bi se shvatio stepen do koga deca mogu da ostvaruju pravo da budu saslušana, na način koji je u skladu

³ Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 12 (2009), Pravo deteta da bude saslušano, CRC/C/GC/12, 1. jul 2009.

⁴ Dečji fond Ujedinjenih nacija, *Priručnik za sprovođenje Konvencije o pravima deteta*, Kompletno revidovano izdanje, 2002, str. 159. Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 12 (2009), Pravo deteta da bude saslušano, CRC/C/GC/12, 1. jul 2009., stav 2.

⁵ Dečji fond Ujedinjenih nacija, *Priručnik za sprovođenje Konvencije o pravima deteta*, Kompletno revidovano izdanje, 2002, str. 159.

sa njihovim uzrastom i zrelošću. U članu 5 se navodi da je usmeravanje od strane roditelja – ili staratelja – važno za pružanje podrške detetu u ostvarivanju njegovih/njenih prava uz postepeno povećavanje samostalnosti deteta kako se ono bude razvijalo.⁶

2.3 Informacije prilagođene detetu

Dete ima pravo da bude informisano o svrsi svakog zvaničnog intervjua ili saslušanja u kome učestvuje i o tome kako će se informacije koje saopšti naknadno koristiti. Informacije se moraju pružiti na jeziku koje dete razume, prilagođene uzrastu i zrelosti deteta, jeziku, polu i kulturi.⁷ Pristup informacijama prilagođenim detetu je važan da deca mogu da ostvaruju svoja prava i učestvuju u postupcima koji ih se tiču. Prilikom pružanja informacija deci, stručni radnici moraju da procene specifičnu komunikaciju deteta i potrebe za informisanjem i da u skladu sa tim prilagode jezik, metode i sadržaj svoje komunikacije.⁸

2.4 Deca kao informisani donosioci odluka i aktivni članovi društva

Dajući deci sva ova prava, koja su tesno povezana, Konvencijom se priznaje pravo deteta da razvija svoje razvojne kapacitete, resurse i potencijale, pravo na zaštitu od svih oblika nasilja i eksploatacije i pravo deteta da traži, prima i širi informacije i da se njegovo/njeno mišljenje sasluša i uzme u obzir u svim pitanjima koja se tiču dece. Ovako široko stajalište odražava koncept dece kao zastupnika vlastitih izbora, posmatra decu ne samo kao osobe sa ograničenim zakonskim kapacitetom i kojima je potrebna posebna zaštita, već i kao donosiocice informisanih odluka i aktivne članove društva – i kao nosioce prava.⁹

2.5 Deca kao kompetentni korisnici usluga

Usvajanje Konvencije UN o pravima deteta 1989. godine pokrenulo je proces promena u pogledu uloge dece u društvu i njihovog vaspitanja. Iako se strukture iz detinjstva i porodice oblikuju preko tradicija, kulture i religije, način na koji se deca podižu i vaspitavaju u porodicama se menja poslednjih decenija. Od dece se više ne očekuje da bespogovorno slušaju odrasle, već se ona uče da iskazuju i formiraju mišljenje, da učestvuju u pitanjima koja se njih tiču i da postupaju kao odgovorni članovi svojih porodica i zajednica. Odrasli ohrabruju decu da preuzmu odgovornost za svoje postupke i da donose sud o tome šta je dobro za njih i za druge. Deca zahtevaju poštovanje od roditelja, nastavnika i pružalaca usluga i žale se kada smatraju da se njihovo gledište i interesi ne uzimaju u obzir.

U svetlu ovakvog razvoja događaja, odrasli moraju da se osvrnu na vlastite uloge u odnosu na decu – kao roditelji, pružaoci usluga i državni službenici. Odnos između odraslih i dece nije više usmeren samo na zaštitu već se zasniva i na komunikaciji, uzajamnom poštovanju, pokušajima da se razumeju načini gledanja i načini razmišljanja deteta i odraslih. Ove promene takođe utiču na ulogu stručnih radnika koji rade sa decom i roditeljima. Socijalni radnici, stručni radnici u dečjoj

⁶ Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 12 (2009), Pravo deteta da bude saslušano, CRC/C/GC/12, 1. jul 2009, stav 68, 69, 80.

⁷ Savet Evrope, *Smernice za pravosuđe prilagođeno deci*, 2010.

⁸ Savet Evrope *Kako prenositi informacije prilagođene deci u migraciji, Priručnik za stručne radnike u prvim redovima*, Izgradnja Evrope sa i za decu, 2018.

⁹ Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 12 (2009), Pravo deteta da bude saslušano, CRC/C/GC/12, 1. jul 2009, stav 1.

zaštiti, radu sa omladinom i obrazovanju, medicinski stručni radnici i pripadnici policije primećuju i osećaju ove promene u svom radu. Pred njima je izazov da na odgovarajući način prilagode svoje veštine, ponašanje i metode rada.

Deca mogu biti kompetentni korisnici usluga od ranog uzrasta, sve dok dobijaju odgovarajuću podršku da učestvuju i da se uključe u skladu sa svojim razvojnim kapacitetima. Konsultovanje dece može biti od suštinske važnosti da se razume kako bi usluge mogle da se učine smislenim za njih, kako im pružati podršku tako da oni imaju poverenja i saraduju sa pružaocima usluga i kako ih bolje zaštititi od rizika nasilja i eksploatacije.

Komunikacija prilagođena deci je korisna za sve situacije kada pružaoci usluga komuniciraju sa decom. Materijal prilagođen deci takođe pomaže toku informacija, komunikaciji i uzajamnom razumevanju dece i pružaoca usluga.

2.6 Trend metoda rada zasnovanih na dokazima i alati za pružanje usluga

Kako se detinjstvo i uloga dece u društvu razvijaju, neke metode i alati koje su u prošlosti koristili pružaoci usluga danas se više ne smatraju odgovarajućim ili delotvornim. Širom Evrope prisutan je trend korišćenja metoda zasnovanih na dokazima koje sve više tretiraju decu i roditelje kao partnere u pružanju usluga i podstiču njihovo aktivno učešće u planiranju, pružanju i reviziji usluga. Neki od ovih alata usmeravaju pružaoce usluga da transformišu vlastite profesionalne uloge, stavove i ponašanja i da postepeno preuzimaju ulogu moderatora koji usmerava i vodi decu i porodice ka preuzimanju odgovornosti za rešavanje izazova sa kojima se bore. Na primer, protokoli za intervju zasnovani na dokazima pokazuju kako jaki alati mogu da pruže podršku profesionalnim pružaocima usluga i deci da ostvare bolju komunikaciju.

3. Stvaranje osnove poverenja za saradnju sa detetom

Deca koja su žrtve eksploatacije i trgovine ljudima mogu imati poteškoća da veruju drugim ljudima. Možda ne veruju da im pružaoci usluga mogu ponuditi smislenu pomoć, a možda uopšte nisu ni svesna da postoje usluge koje bi im mogle pomoći. Kada se uključuju u programe pomoći, neka deca bi mogla da osećaju da u potpunosti zavise od odluka drugih ljudi. Ovo može da stvori osećaj bespomoćnosti i da im se čini kao nastavak iskustva trgovine ljudima. Kako bi povratila osećaj kontrole, poštovanja i osećaj vlastite vrednosti, deca cene kada pružaoci usluga sa njima razgovaraju, postavljaju im pitanja i istinski ih slušaju, objašnjavajući sve korake i kada su otvoreni po pitanju odluka i procedura.

Deca u pokretu i deca koja su žrtve trgovine ljudima često nisu voljna da podele informacije sa predstavnicima državnih organa iz straha da odavanje tih informacija možda ne bi bilo u njihovom interesu i da bi priče o tome šta su proživeli mogle da dovedu do vraćanja u mesto ili zemlju porekla. U njihovoj zajednici kod kuće, povratak bi se mogao dovesti u vezu sa osećanjem srama zbog toga što nisu ispunili očekivanja, posebno finansijska očekivanja i potrebu da se radi otplate dugovi koji su nastali zbog putovanja sa porodicom ili krijumčarima. Moguće je da su deca dobila naloge od trgovaca ili krijumčara da otkrivaju samo određene delove svojih priča, moguće je da su u pitanju i pretnje i strah od represalija i dete možda ne veruje da bi policija i ostali pružaoci usluga bili u stanju da ih zaštite. Sistem prihvata i pružanja pomoći koji pokazuje poštovanje i čuva dostojanstvo deteta od suštinske je važnosti za negovanje osećanja poverenja kod deteta prema zvaničnicima i stručnim radnicima sa kojima se ono susreće.

Za pružaoce usluga od suštinske važnosti je da saslušaju mišljenje deteta, pitanja i ono što ga zabrinjava i da odgovore na njih i dobiju od deteta informacije za procenu i sve istrage koje se tiču detetovog slučaja. Saslušati šta dete ima da kaže i razumeti potrebe deteta je preduslov da pružaoci usluga mogu da isplaniraju i pruže usluge koje imaju smisla za dete.

Deca uglavnom cene kada pružaoci usluga pokazuju istinsku zainteresovanost za to kako se ona osećaju. Dete razume da čim njega/nju pitamo da kažu šta misle i to što ih slušamo znači da nam je njihovo mišljenje važno.

Kako bi zadobili poverenje deteta, pružaoci usluga trebalo bi da mu posvete određeno vreme i da pokažu da im je stalo do deteta kao osobe. Moguće je da će morati duže vremena da iznova postavljaju pitanja, a da pri tome ne budu suviše napadni. Pružalac usluga će možda morati da bude uporan i zadrži neutralan i saosećajan pristup i kada se dete ponaša na neprijateljski ili agresivan način. Uključivanje deteta u razgovore o hobijima ili sportovima može poslužiti za „razbijanje leda“. Važno je da se pružaoci usluga uzdrže od okrivljivanja ili osuđivanja deteta ili odustajanja od deteta zbog njegovog/njenog ponašanja.

Pružaoци usluga mogu postavljati jednostavna pitanja, kao: "šta ti misliš o ovome?" ili "reci mi kako se ti osećaš u vezi ovoga." Nakon što sasluša odgovor deteta, pružalac usluga može da sumira šta je dete reklo, na primer, tako što će reći: "dakle, ti misliš da...jesam li te dobro razumela/-o?".

Ovo omogućava da dete i pružalac usluga isprave nesporazume koji mogu nastati kada se radi o osetljivim pitanjima. Dete koje oseća da ga zaista slušaju i uzimaju za ozbiljno, više je sklono da poveruje da je pružalac usluga tu da njemu/njoj pomogne.

Ako nema dobre komunikacije, deca mogu doživeti pružaoca usluga kao nekog ko se meša u njihov lični život, a da pri tome ništa ne zna o njima i to bi moglo da dovede do situacija u kojima deca odbijaju usluge i uskraćuju saradnju.

Jačanje puzdanja i poverenja takođe zahteva sposobnost da se prenese informacija na jeziku koji dete razume. Iz straha, brige, nedostatka informacija ili pogrešnih informacija, moguće je da dete ne govori otvoreno u razgovoru sa pružaocima usluga. Da bi ovo predupredili, pružaoci usluga bi trebalo da obaveste dete o tome ko su oni i kakva je njihova uloga, koju vrstu usluge oni mogu da ponude detetu, gde mogu da ga upute i o različitim koracima u proceduri. Pružaoci usluga takođe moraju da budu otvoreni o propisima o zaštiti podataka, pravilima struke o poverljivosti i obavezama izveštavanja po kojima su obavezni da postupaju. Ovo je važno da bi dete znalo kako se informacije koje ono daje koriste, dele i čuvaju. Kada obaveštava dete o svemu ovome, pružalac usluge može da upita dete da ponovi te informacije vlastitim rečima kako bi bio siguran/-na da ih je dete razumelo.

Kada izlaze iz situacije eksploatacije i trgovine ljudima, deca nisu samo žrtve kriminaliteta, ona su takođe vlasnici prava i oni koji su preživeli, sa konkretnim talentima, veštinama i ambicijama. Uključivanjem deteta u komunikaciju poverenja, stručni radnici su u stanju da procene i ojačaju razvojne kapacitete i otpornost deteta. Uz podršku, deca uspevaju da razviju svoje potencijale, da zauvek napuste štetne i izrabljivačke odnose i da ponovo izgrade svoje živote. Deca koja prežive situaciju eksploatacije i trgovine ljudima zahtevaju stalnu podršku za (re)integraciju u zajednice, školu i stručnu obuku, kao i zaštitu od stigmatizacije.

Šta stručni radnici mogu da urade da ostvare saradnju poverenja sa detetom?

- Predstavite se i objasnite svoju stručnu ulogu.
- Odvojite dovoljno vremena da porazgovarate sa detetom.
- Pitajte dete kako je, kako se on/ona oseća u smeštaju i da li im je bilo šta potrebno.
- Uključite dete u neobavezan razgovor o svakodnevnim stvarima.
- Obezbedite informacije na jeziku koje dete razume i pitajte dete da ponovi informacije svojim rečima da budete sigurni da ih je razumelo.
- Dajte detetu dovoljno vremena da razmisli o informacijama koje ste mu saopštili i da se vrati na drugi ili treći sastanak da postavi pitanja, ukoliko je potrebno i prikladno.
- Pitajte dete o tome šta ono misli i pokažite istinsko interesovanje za mišljenje deteta.
- Slušajte dete.
- Sumirajte šta je dete reklo i pitajte da li ste vi to dobro razumeli.
- Postupajte prema detetu sa saosećanjem i poštovanjem.
- Ne osuđujte i ne okrivljujte dete.
- Budite otvoreni u vezi usluga i koracima u relevantnim procedurama koje se tiču deteta.
- Obratite pažnju na to da li se dete dobro oseća dok vam se obraća, umirite dete i omogućite detetu da ima osećaj kontrole nad onim što se dešava.
- Učinite da soba za sastanke bude prilagođena detetu, čak i sa manjim priborom i gestovima.
- Objasnite svrhu vašeg sastanka i o čemu se tu radi, zašto ste vi tu da razgovarate sa detetom i šta će se desiti nakon toga.
- Obezbedite kvalitetno prevođenje i kulturnu medijaciju, kadgod je to potrebno.

4. Vođenje intervjua sa decom žrtvama nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima i decom u riziku

Dobijanje tačnih iskaza od dece žrtava je posebno važno u slučajevima eksploatacije i trgovine ljudima, kada su iskazi deteta često najvažniji dokazi. Način vođenja intervjua i sposobnost ispitivača imaju značajan uticaj na kvalitet iskaza deteta. Protokoli koji se zasnivaju na dokazima nude jasnu strukturu koja usmerava ispitivača da dobije detaljne i pouzdane iskaze od dece.

Protokoli za vođenje intervjua koji se zasnivaju na dokazima mogu da olakšaju intervju sa decom u socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, policiji i pravosuđu, useljničkim i službama za traženje azila. „Zasnovani na dokazima“ znači da su ovi protokoli za intervjuisanje naučno testirani i validirani. Istraživanje je pokazalo da oni poboljšavaju kvalitet intervjua sa decom i da su pouzdani alati za pribavljanje tačnih iskaza od dece.

Kada se alati za intervju koji su zasnovani na dokazima ispravno primenjuju, ispitivači mogu da razmotre istinitost iskaza deteta. Ovi alati omogućavaju stručnim radnicima da ispoštuju standarde kvaliteta i ostvare smislene rezultate, čak i u situacijama koje su veoma osetljive prirode.

Rad prema protokolima koji se zasnivaju na dokazima ima nekoliko prednosti za stručne radnike i decu. Oni omogućavaju profesionalnim ispitivačima da vode intervju na način koji je i etički i bezbedan i poštuje specifične potrebe deteta. Oni nude strukturu i pristup koji omogućava da dete da tačan i pouzdan iskaz. To je preduslov da dete izražava mišljenja i daje informacije, i za pružaoce usluga da uzmu u obzir iskaz deteta u radu na predmetu, planiranju usluga, sudskom i upravnosudskom postupku i svim odlukama koje se tiču deteta.

Alati za intervju zasnovani na dokazima koriste se u zvaničnim intervjuima sa decom koja su obuhvaćena upravnosudskim ili sudskim postupkom kao žrtve ili svedoci. U slučajevima kada dete svedoči kao žrtva ili svedok krivičnog dela, forenzički ispitivači koriste protokole za intervju koji su zasnovani na dokazima da bi dobili iskaz koji ima veliku dokaznu vrednost u krivičnim istragama i sudskim postupcima. Međutim, načela metoda koje se zasnivaju na dokazima su relevantna i van forenzičkog konteksta. Oni nude pravac za sve kontekste kada pružaoce usluga komuniciraju sa decom, kao što su intervjui za identifikaciju slučajeva trgovine ljudima, procene slučaja i utvrđivanje najboljeg interesa deteta.

Intervju prilagođen detetu zahteva jasnu strukturu i pravila:

- Ispitivač postupa kao moderator detetu za razgovor o konkretnom događaju.
- Ispitivač obezbeđuje da dete ima potrebno vreme, uslove podrške i prijateljsko okruženje za razgovor.
- Intervju se organizuje na način koji uzima u obzir potrebe deteta, na primer, u pogledu pola ispitivača, odgovarajućeg termina i trajanja intervjua i prisustva lica za podršku detetu, kada je prikladno.
- Prostorija za intervju je tiha i udobna, sa što je moguće manje stvari koje odvrćaju pažnju.
- Dete i ispitivač sede u udobnim stolicama koje su poredane u polukrug, u idealnim uslovima bez korišćenja stolova, a raspored sedenja za stolom jedno naspram drugog trebalo bi izbegavati.
- Ispitivač bi trebalo da izgleda neupadljivo, da se ponaša na profesionalan način i da postupa prema detetu sa empatijom.
- Ukoliko se uključuje prevodilac, on/ona sedi do ispitivača i ponaša se neutralno.

4.1 Priprema intervjua: razmatranja tokom faze planiranja

Zvanični intervjui sa decom moraju da prate set osnovnih pravila koja se tiču uloge ispitivača, kao i priprema i ambijenta za intervjua. Tokom priprema za intervjua, mora se uzeti u obzir i razmotriti sledeće:

a) Priprema intervjua

Kada se priprema za intervjua, ispitivač uzima u obzir specifične potrebe deteta i obezbeđuje uslove za intervjua koji su podržavajući za razgovor sa detetom. Na primer, ovo se odnosi na pol ispitivača, odgovarajuće vreme i trajanje intervjua i prisustva lica za podršku detetu, kada je to prikladno.

Ispitivač mora da obezbedi da dete bude obavešteno o intervjuu i da razume informacije.

Dete ima pravo da bude obavešteno:

- gde i kada će se intervjua održati,
- ko će biti prisutan tokom intervjua i ko će ga pratiti preko zatvorenog video prenosa ili na drugi način,
- koja je svrha intervjua,
- kako će se informacije sa intervjua koristiti, deliti i nakon toga čuvati i ko će imati pristup njima,
- da li će se intervjua snimati putem videa i kako će se snimak koristiti, deliti i čuvati.

U zavisnosti od okolnosti slučaja, ispitivač bi mogao da podeli ove informacije sa detetom u uvodnom delu intervjua, ili bi ispitivač, referent za predmet ili neki drugi kompetentni stručni radnik mogao/-la unapred da obavesti dete o tome. U skladu sa uzrastom deteta i relevantnim domaćim zakonodavstvom, ove informacije bi mogle biti pružene direktno detetu i/ili roditelju ili staratelju deteta.

b) Ko obavlja intervjua?

Dete ima mogućnost izbora u pogledu roda ispitivača. Naročito u slučajevima rodno zasnovanog i seksualnog nasilja, dete bi moglo da se oseća smirenije kada razgovora sa ispitivačem koji je istog pola kao i dete. Ako je dati počinitelj muškarac, dete bi možda više volelo da ga ispituje žena, i obrnuto. Ovo mora da se pojasni sa detetom i roditeljem i/ili starateljom deteta pre intervjua.

c) Izgled i ponašanje ispitivača

Ispitivač postupa sa detetom sa empatijom, pažnjom i poštovanjem. Ispitivač postupa kao moderator, ponaša se na profesionalan način, govori mirnim glasom i ostaje fokusiran na razgovor sa detetom. Da bi sledio strukturu intervjua, ispitivač preuzima vođstvo i lagano usmerava taj razgovor, pri čemu nije previše zahtevan ili kontrolišući. Ispitivač izbegava da pokazuje sopstvena osećanja i mišljenja dok dete govori i uzdržava se od davanja obećanja ili probuđivanja bilo kakvih nada u pogledu situacije deteta. Izgled ispitivača treba da bude neutralan, ne treba da bude previše svečano odeven niti neuredan, uz izbegavanje nošenja ili donošenja stvari koje bi mogle detetu da odvrćaju pažnju.

d) Mesto intervjua

Tiha i udobna prostorija sa što je moguće manje stvari koje odvrćaju pažnju prikladno je okruženje za obavljanje intervjua sa detetom. Prednost se daje manjim prostorijama. Na stolici treba da bude jastuk da bi detetu bilo udobno. Meka antistres loptica, plišani meca ili neki drugi mali predmet koji dete može da drži u rukama tokom intervjua može da pomogne da se smanje tenzije. Osim ovih predmeta, ispitivač mora da se pobrine da ukloni sve igračke ili druge predmete koji odvrćaju pažnju. U zavisnosti od slučaja i uzrasta deteta, ispitivač bi mogao u prostoriji za razgovor da drži bojice i papir ili plastelin koji su dostupni detetu kako bi olakšao razgovor, naročito ukoliko se radi o mlađoj deci.

e) Ambijent za intervju

Nekoliko praktičnih uslova pomažu sa se stvori ambijent pogodan za vođenje intervjua da bi dete govorilo. Treba izbegavati korišćenje stolova u prostoriji za razgovor. Ispitivač nikada ne treba da sedi u ispitivačkom stilu ispred deteta ili da gleda dete preko stola. Poželjno je koristiti udobne stolice koje su raspoređene pod nekim uglom, tako da ispitivač i dete mogu da se gledaju, a da ne budu okrenuti direktno jedan naspram drugog. Treba da postoji slobodan pristup vratima tako da dete ne bi steklo osećaj da je uhvaćeno u zamku ili zarobljeno. Korisno bi bilo da postoji neki prostor u kome bi dete moglo da se kreće, iako intervju ne bi trebalo da se obavlja u vrlo velikoj prostoriji.

f) Osobe za podršku i ostali učesnici u intervjuu

U nekim slučajevima, ispitivač može da razmotri pozivanje lica za podršku detetu da bude prisutno tokom intervjua, na primer, kada je dete stidljivo, zastrašeno ili okleva da govori, sa vrlo malom decom ili decom sa invaliditetom. Lice za podršku bi moglo da bude neki član osoblja objekta u kome dete živi, član porodice ili staratelj kome dete veruje. Taj izbor i prijem lica za podršku moraju da budu potkrepljeni procenom najboljih interesa (deteta). U određenim okolnostima, kao što su intervjui za azil ili drugi zvanični ambijenti za intervju koji su deo nekog upravnog sudskog ili sudskog postupka, dete ima pravo da bude u pratnji svojih roditelja ili staratelja i pravnog zastupnika ili advokata.

g) Prevodioci

Kada je prevodilac uključen u intervju, prevodilac se postavlja da sedi pored, i eventualno malo iza, ispitivača. Tokom intervjua, ispitivač održava kontakt očima sa detetom, bez gledanja u prevodioca. Prevodilac nikada ne treba da sedi pored deteta i okrenut prema ispitivaču, pošto bi ovaj način sedenja naterao dete da okreće glavu kako bi uspostavilo kontakt očima sa prevodiocem, umesto sa ispitivačem.

Pre intervjua, ispitivač pojašnjava formulaciju pitanja sa prevodiocem i daje uputstva za ulogu prevodioca. U nekim jezicima, dužina rečenica i broj reči koji se koristi mogu značajno da se razlikuju. Ispitivač treba da bude svestan tih razlika i da se pozabavi ovim opštim pitanjima sa prevodiocem pre intervjua.

Prevodilac mora da bude obučan i kvalifikovan da se drži neutralne uloge kada prevodi. Kada ispitivač ima sumnje da prevodilac menja ili dodaje sadržaj, vrši pritisak na dete ili utiče na razgovor na bilo koji drugi način, intervju treba momentalno da se prekine. Neke zajednice u dijaspori su

posebno male i zatvorene, tako da bi prevodilac mogao da bude poznat ili u srodstvu sa detetom ili članovima porodice deteta. Ispitivač ima odgovornost da pojasni da li postoje bilo kakve relacije/rodbinske veze koje bi mogle da koče dete i da sprečavaju dete da govori otvoreno. Posebno kada otkriva dela nasilja unutar porodice ili zajednice, kada govori o osetljivim pitanjima, kao što je seksualna orijentacija ili seksualno nasilje, ili kada su upletene pretnje i rizici, što bi moglo da se desi kada je dete žrtva trgovine ljudima, prisustvo prevodioca tokom intervjua može da bude zastrašujuće za dete. Ako je potrebno, prevodilac mora da se promeni kako bi se sprečilo da on ili ona utiče na intervju ili dete.

Mnogi stručni radnici više vole da koriste usluge telefonskog prevođenja ili onlajn komunikacionu tehnologiju kako bi se povezali sa nekim prevodiocem iz nekog drugog grada ili zemlje. Ove opcije se cene naročito kada se radi o retkim jezicima, malim grupama u dijaspori i osetljivim slučajevima, pošto one nude dodatnu bezbednost i štite identitet i privatnost deteta.

h) Izbor vremena i trajanje

Intervjui treba da budu što je moguće kraći i koncizni, a idealno treba da traju najviše 40–45 minuta. Kadgod je moguće, decu treba intervjuisati tokom prepodneva. Uzrast deteta, kognitivne sposobnosti i lična situacija bi mogli da zahtevaju kraći intervju. Treba uzeti u dužno razmatranje i sve ostale faktore koji utiču na koncentraciju i učešće deteta u intervjuu, kao što su glad, vreme za popodnevno spavanje ili davanje leka.

i) Rešavanje teških situacija tokom intervjua

Ponašanje deteta u ambijentu u kome se odvija intervju može da bude nepredvidivo i, povremeno, teško da se sa njim izađe na kraj. Kadgod nastane neka teška situacija, ispitivač mora da se njome pozabavi uz ispravan balans strpljenja, odlučnosti i jasnih uputstava. Ispitivač nikada ne sme da podiže glas ili da se razljuti. U nekim slučajevima, može biti potrebno da se intervju prekine ili završi, što je poželjnije nego pokušavati da se pomeraju granice mogućnosti deteta.

4.2 Protokol NICHHD: Delotvoran metod za dobijanje pouzdanih iskaza od dece

Protokol Nacionalnog instituta za zdravlje dece i ljudski razvoj iz Sjedinjenih Američkih Država (The National Institute of Child Health and Human Development – NICHHD)¹⁰ jedna je od najšire korišćenih metoda za intervjuisanje dece. Obimno testiranje je potvrdilo njegovu delotvornost, ono unapređuje kvalitet intervjua sa decom i omogućava ispitivaču da pribavi tačne i pouzdane informacije od deteta. Taj protokol je razvio jedan multidisciplinarni tim na osnovu istraživanja o dečijem pamćenju, lingvističkim i sposobnostima komunikacije, socijalnom poznavanju sugestibilnosti, efekata stresa i traume, forenzičkih potreba, kao i ponašanja i komuniciranja ispitivača.¹¹

Protokol NICHHD nudi operativne smernice stručnim radnicima koji sprovode istražne i forenzičke intervjue sa decom. Protokol je izrađen pošto je istraživanje pokazalo ograničeni uticaj obuke

¹⁰ Protokol NICHHD, Internacionalno istražno intervjuisanje dece zasnovano na dokazima, <http://nichdprotocol.com/>. Skorašnjoj verziji Protokola NICHHD može da se pristupi sa <http://nichdprotocol.com/wp-content/uploads/2017/09/InteractiveNICHHDProtocol.pdf>.

¹¹ Protokol NICHHD, Internacionalno istražno intervjuisanje dece zasnovano na dokazima, <http://nichdprotocol.com/>. Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjue unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjua sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHHD za istražne intervjue, *Child Abuse and Neglect*, 2007, 31(11–12): 1201–1231.

na veštine komunikacije i intervjuisanja stručnih radnika. Stručni radnici su ustanovili da im je teško da primenjuju teoretsko znanje koje su stekli na seminarima za obuku, tako da su kvalitet njihovih intervjuja i tačnost informacija dobijenih od deteta često bivali kompromitovani, čak i nakon obuka.¹²

Protokol NICHHD je imao za cilj da iznova rešava ovaj problem. On daje praktične smernice ispitiivaču korak po korak o svim fazama intervjuja. On sadrži primere otvorenih i nesugestivnih pitanja, podsticanja na slobodno prisećanje i tehnike za dobijanje maksimalnih rezultata iz nekog intervjuja, i u smislu detalja i količine informacija izvučenih iz deteta i njihove tačnosti i pouzdanosti. Ovaj protokol usmerava profesionalne ispitiivače u vođenju intervjuja na način koji poštuje etičke standarde u komuniciranju sa decom o osetljivim pitanjima.¹³

Metode vođenja intervjuja zasnovanog na dokazima, kao što je protokol NICHHD, koriste se za istražne ili forenzičke intervjuje sa decom. Ispitiivači ih koriste da pribave iskaze od dece koja su žrtve ili svedoci nasilja u različitim kontekstima, uključujući fizičko ili seksualno nasilje, eksploataciju i trgovinu ljudima. Ta metoda se takođe pokazala delotvornom za intervjuisanje dece u pokretu, koja su pobjegla od nasilja u zemljama iz kojih dolaze ili koja su doživela teško nasilje tokom migracije. Barnahus (Dečije kuće) i uporedivi modeli širom Evrope koriste protokole NICHHD, kao i NCAC, koji su uporedivi po strukturi, metodi i pristupu.¹⁴

Protokol NICHHD je strukturisan u vidu različitih faza i koraka koji moraju da se slede što je bliže moguće. Intervju počinje sa *uvodnom fazom*, posle koje sledi *narativna faza* u kojoj dete govori o sadržajnim pitanjima, i završava se *završnom fazom*.

Faza 1: Uvod

Uvodna faza služi u sledeće glavne svrhe:

- Predstavljanje ispitiivača i deteta
- Objašnjavanje pravila za intervju i zadataka deteta
- Upoznavanje i uspostavljanje dobrog kontakta

Predstavljanje ispitiivača, deteta i prevodioca

Na početku intervjuja, ispitiivač se predstavlja detetu i objašnjava svrhu intervjuja i ulogu ispitiivača. Ispitiivač nastoji da postigne da se dete oseća opušteno i uverava dete da mu je dopušteno da govori o bilo čemu, pozitivnim i negativnim stvarima.

Ukoliko je prevodilac uključen u intervju, ispitiivač predstavlja prevodioca, bez obzira na to da li je prevodilac prisutan u prostoriji ili povezan telefonom ili Internetom.

¹² Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjuje unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjuja sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHHD za istražne intervjuje, *Child Abuse and Neglect*, 2007, 31(11–12): 1201–1231.

¹³ Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjuje unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjuja sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHHD za istražne intervjuje, *Child Abuse and Neglect*, 2007, 31(11–12): 1201–1231.

¹⁴ Nacionalni centar za zastupanje dece, *Struktura forenzičkog intervjuisanja dece Nacionalnog centra za zastupanje dece*, 2012, <http://www.nationalcac.org/wp-content/uploads/2016/10/NCAC-Child-Forensic-Interview-Structure.pdf>.

Nakon ovog osnovnog predstavljanja, ispitivač daje sledeće dodatne napomene i pitanja:

- Ovde smo da nešto saznamo o tvojoj situaciji.
- Ovde smo da bismo razumeli kako je to biti u tvojoj situaciji.
- Važno je da treba da se osećaš slobodnim(om) da kažeš šta osećaš.
- Da li postoji bilo šta što bi želeo(la) da pitaš ili da kažeš pre nego što počnemo da razgovaramo?

Nakon ovih uvodnih objašnjenja, ispitivač zamoli dete da se predstavi i postavlja neka osnovna pitanja o detetu, kao što je uzrast deteta i obrazovni nivo u školi. Ukoliko je dete iz neke druge zemlje, ispitivač bi mogao da postavlja opšta pitanja o životu deteta u zajednici porekla.

Objašnjavanje pravila za intervju i koji su zadaci deteta

Ispitivač objašnjava koji su zadaci deteta tokom intervjuja, a to je da detaljno opiše događaje i da govori istinu. Ispitivač objašnjava pravila intervjuja i očekivanja od deteta, poziva dete da postavlja pitanja za pojašnjenje kadgod dete ima neke sumnje ili nešto ostane nejasno. Postizanje zajedničkog razumevanja ovih osnovnih pravila je važno da bi se iskaz deteta učinio preciznijim i pouzdanijim. Ispitivač bi mogao da koristi sledeća pitanja i objašnjenja:

- Obavesti me ako postavim isto pitanje više od jedan put. Ako se to dogodi, to je jednostavno zato što sam zaboravio da sam pre postavio to isto pitanje.
- Važno je razjasniti ovo pravilo zato što bi dete moglo da se oseti nesigurno u pogledu svog odgovora, kada mu se isto pitanje postavi dva puta i da misli da se ispitivaču nije dopao ili da ne odobrava odgovor koji je prethodno dat. Neka deca su sklona da preinačuju ili menjaju svoj odgovor kada im se pitanje postavi u više navrata.
- Obavesti me ako ne razumeš pitanje.
- Ispravi me ako grešim.
- Ako ne znaš odgovor na jedno od mojih pitanja, u redu je da kažeš 'Ne znam'.

Dete bi moglo da ne zna kako da odgovori na neko pitanje. Dete bi moglo da ne razume neku reč zbog ranog uzrasta, nivoa razvoja, jezika ili kulturnih razlika.

- Da li znaš razliku između istine i laži?

Ispitivač daje neke primere o očigledno istinitim i pogrešnim iskazima kako bi pojasnio tu razliku, na primer, pitajući za boju njegovih/njenih cipela, opisujući prvo pogrešnu boju a, kada dete utvrdi taj pogrešan iskaz, pustite dete da potvrdi ispravan iskaz. Cilj je da se postigne opšte razumevanje sa detetom o važnosti toga da bude iskreno i da se dete obaveže da odgovara iskreno.

- Hajde da se dogovorimo da govorimo samo istinu tokom ovog intervjuja.

Upoznavanje i uspostavljanje dobrog kontakta

Nakon ovakvog upoznavanja, ispitivač uključuje dete u kratak razgovor koji je zanimljiv za dete, na primer, razgovarajući o veštinama ili hobijima deteta.

- Reci mi nešto više o sebi.
- Reci mi nešto o tvojim hobijima.
- U čemu si dobar(dobra)?

Ova vrsta razgovora pomaže da se ublaži formalnost situacije. Ona takođe pruža priliku ispitivaču da proceni veštine u komunikaciji i slobodnu naraciju deteta. Stoga je važno da najviše priča dete, a ne ispitivač. Ukoliko dete govori o muzičkim veštinama, crtanju ili sportovima, ispitivač može da se veže za ove teme i da postavlja otvorena pitanja o ovim temama, kako bi pustio dete da odgovara u slobodnoj naraciji.

- Ispričaj mi sve o svojim crtežima, ispričaj mi sve o poslednjoj slici koju si nacrtao(la).
- Dakle, ti voliš fudbal, ispričaj mi sve o poslednjoj utakmici koju si odigrao.

Pre prelaska na glavnu temu intervjuja, ispitivač daje detetu priliku da vežba slobodno prisećanje. Ovo se radi tako što se dete pita o nekom nedavnom događaju u životu deteta, na primer, o aktivnostima tokom prošlog vikenda. Ukoliko dete mnogo okleva i stidljivo je u ovoj tački intervjuja, verovatno će još više oklevati da otkrije bolna iskustva i slučajeve nasilja ili eksploatacije u drugoj fazi intervjuja.

Ove uvodne napomene, objašnjenja i pitanja imaju za cilj da se uspostavi dobar kontakt.

U formalnim intervjuima, faza uspostavljanja dobrog kontakta pomaže ispitivaču da se upozna sa detetom i da uspostavi poverenje. U neformalnim ambijentima, stručni radnici imaju dobro iskustvo su stekli dobro iskustvo u uključivanju dece u razgovore o sportovima, hobijima ili ostalim temama koje ih zanimaju.¹⁵

Uspostavljanje dobrog kontakta

Uspostavljanje dobrog kontakta je komunikacioni alat koji služi u nekoliko svrha:

- izgradnjom dobrog kontakta sa detetom, ispitivač ima za cilj da uspostavi pozitivnu atmosferu u kojoj ispitivač i dete naizmenično komuniciraju i uz međusobno poverenje. Mirna i poverljiva interakcija između ispitivača i deteta je preduslov za uspeh intervjuja.
- Izgradnja dobrog kontakta omogućava ispitivaču da proceni dete i njegovu emocionalnu situaciju, komunikacione veštine i ostale faktore koji bi mogli da imaju uticaj na sposobnost deteta da pruži tačne informacije tokom intervjuja.
- Na osnovu ove procene, ispitivač mora da prilagodi stil intervjuja, kako bi stvorio najpogodnije uslove i uslove koji pružaju podršku da se dete izjasni.
- Ta procena omogućava ispitivaču da pozitivno utiče na osećanja deteta u pogledu intervjuja i da ohrabri dete da jasno komunicira bez osećanja da je sprečeno od strane ispitivača, stilom ili tempom pitanja iz intervjuja ili bilo kojim drugim pitanjima.
- Ukoliko je dobro uspostavljen dobar kontakt, dete i ispitivač imaju kontakt očima dok govore, dete je mirno i smatra da je ispitivač dostojan poverenja. Dobar kontakt olakšava detetu da otkrije više lične ili osetljivije informacije.¹

¹⁵ Videti, na primer: Tickle-Degnan, L., Rosenthal, R., Priroda dobrog kontakta i njegovi neverbalni korelati, *Psychological Inquiry*, Vol. 1(4) 1990, str. 285–293. Collins, R., Lincoln, R.A., Frank, Efekat dobrog kontakta u forenzičkom intervjuisanju, *Psychiatry Psychology and Law*, Vol. 9(1), 2002. Roberts, K. P., Lamb, M. E. i Sternberg, K. J., Efekti stila izgradnje dobrog kontakta na izveštaje dece o nekom fingiranom događaju, *Applied Cognitive Psychology*, 2004, 18, 189–202. Sternberg, K. J., Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Yudilevitch, L., Orbach, Y., Esplin, P. W. i Hovav, M., Efekti uvodnog stila na sposobnosti dece da opisuju iskustva seksualnog zlostavljanja, *Child Abuse & Neglect*, 1997, 21, 1133–1146. Collins, Kimberly, Doherty-Sneddon, Gwyneth i Martin J. Doherty, Pogledi praktičara o izgradnji dobrog kontakta u toku istražnih intervjuja dece, *Psychology, Crime and Law*, Volume 20, 2014, Issue 9, 884–901.

Faza 2: Narativ – Razgovaranje o sadržajnim pitanjima

Faza narativa služi sledećim glavnim svrhama:

1. Dete priča kroz slobodno prisećanje.
2. Ispitivač usmerava naraciju deteta, ali ne utiče na nju.
3. Dete deli informacije o sadržajnim pitanjima.
4. Kada je primenljivo, ovaj deo iskaza deteta mogao bi da se koristi kao dokaz u sudskim ili upravnosudskim postupcima.

U *narativnoj fazi*, ispitivač usmerava razgovor na glavnu temu intervjua i pušta dete da govori u slobodnom prisećanju. Kako bi usmerio naraciju deteta, ispitivač postavlja otvorena i nesugestivna pitanja i ta pitanja sve više konkretizuje kako dete govori. Korišćenjem otvorenih i nesugestivnih pitanja, ispitivač ne utiče na odgovore deteta. Ovo je posebno važno u slučajevima forenzičkih intervjua koji se odvijaju u kontekstu sudskih ili upravno sudskih postupaka.

Moraju se izbegavati zatvorena i sugestivna pitanja, pošto bi način na koji se ta pitanja iskazuju mogao da utiče na odgovore deteta. Stoga se odgovori deteta na zatvorena i sugestivna pitanja ne bi smatrali potpuno pouzdanim. Kao posledica toga, moglo bi da se desi da iskaz deteta ne bude prihvaćen kao dokaz u sudskim ili upravnosudskim postupcima. U Tabeli 1 je dato nekoliko primera otvorenih i nesugestivnih pitanja, nasuprot zatvorenim i sugestivnim pitanjima.

Tabela 1: Primeri sugestivnih i nesugestivnih pitanja

Primeri otvorenih i nesugestivnih pitanja:	Primeri zatvorenih i sugestivnih pitanja:
Reci mi šta se dogodilo?	Da li te je udario?
Gde se to desilo?	Da li se ovo dogodilo u tvojoj kući?
Ko ti je to uradio?	Da li ti je ovo uradio tvoj stric/ujak?

U slučajevima dece koja su bila eksploatisana ili kojom se trgovalo ili koja su bila izložena riziku, ispitivač bi mogao da upravlja naracijom postavljajući pitanja o kući deteta i porodičnom poreklu i trenutnoj životnoj situaciji deteta.

Ukoliko je dete migrant ili dete koje traži azil, ispitivač će pitati o situaciji deteta u zemlji porekla i iskustvu tokom tog putovanja. Pitanja bi mogla da se iskazuju, na primer, kako sledi:

- Sada kada te bolje poznajem, voleo bih da znam kako si došao(došla) u ovu zemlju.
- Reci mi sve o svojoj porodici i svojoj zajednici kod kuće.
- Reci mi sve o svom putovanju.
- Reci mi sve o svom životu u tvojoj zemlji.

Intervju započinje opštim pitanjima i postaje progresivno sve više fokusiran. Na početku, ispitivač postavlja otvorena pitanja, a onda se prebacuje na konkretnija pitanja koja uvek moraju da ostanu nesugestivna. U mnogim kontekstima, intervju ima za cilj da pribavi pojedinosti iz perspektive deteta o porodičnoj situaciji, koliko ima članova porodice, o kvalitetu odnosa i komunikaciji u porodici. Tek pri kraju intervjua, ukoliko dete ništa nije otkrilo, u redu je da ispitivač postavlja konkretnija pitanja, kako bi podstakao otkrivanje nekog iskustva nasilja, eksploatacije ili trgovine ljudima. Konkretna pitanja bi mogla da obuhvataju sledeće:

- Da li je od tebe zatraženo da uradiš nešto što nisi voleo(la) da radiš?

- Da li te je bilo ko primoravao da radiš nešto što nisi voleo(la)?
- Da li je bilo ko radio bilo šta tvom telu, a ti to nisi dozvolio(la) ili ti se to nije dopalo?
- Ako misliš da će ti neko raditi stvari koje mu nisu dopuštene da radi, želimo da znamo o tome.
- Ispričaj mi sve o tome. Ispričaj mi sve od početka do kraja, čak i ako misliš da nešto možda nije važno.

Ukoliko je ispitivač prethodno imao informacije o tome šta se detetu dogodilo kao, na primer, informacije o delima eksploatacije i trgovine ljudima ili drugim oblicima nasilja, a dete ih ne otkriva, ispitivač može da pita dete o tome na kraju intervjua:

- Znam da si zabrinut(a) oko nečega što ti se dogodilo, ispričaj mi o tome.

Ispitivač mora da izbegava da postavlja sugestivna pitanja i da sugerise nešto o čemu dete još uvek nije govorilo. Ukoliko dete otkrije neko delo nasilja, onda ispitivač to treba da isprati sa pitanjima o pojedinostima tog incidenta i koliko se često to događalo. Cilj je da se pribave informacije o kontekstu i okruženju i svemu što ima veze sa čulima deteta, kao što su osećanja, mirisi, sluh i vid.

U slučajevima dece u pokretu, takođe je važno da se razume kako je dete platilo za to putovanje i da li mu je neko bio u pratnji. Ispitivač bi mogao da pita da li je dete imalo bilo kakvu mogućnost da traži pomoć tokom tog putovanja i da li je tu bilo ikoga kome je moglo da veruje. Ispitivač pita dete kako se osećalo kada je živelo u svojoj domovini, kako se osećalo na putu do zemlje u kojoj se sada nalazi i kako se oseća na dan intervjua. Kada su deca žrtve nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima i kada se bore sa pogoršanjima mentalnog zdravlja kao posledicom, važno je zapitati dete o suicidalnim mislima ili da li želi da umre. Pored izvlačenja informacija o putovanju deteta, intervjui sa decom u pokretu, koji slede protokol NICHD, pružaju informacije za postupke za azil ili imigraciju i za utvrđivanje rizika od eksploatacije i trgovine ljudima.

Pri kraju narativne faze, važno je upitati dete o čemu sanja ili kako bi volelo da živi u budućnosti, o njegovim nadama i željama. Ovo pomaže detetu da zatvori priču o teškim iskustvima i da nastavi ka pozitivnijim i mislima usmerenim ka budućnosti.

Pribavljanje informacija od dece u pokretu o rizicima od eksploatacije i trgovine ljudima:

Kada se vodi intervju sa decom u pokretu gde postoji sumnja da bi dete moglo biti žrtva eksploatacije i trgovine ljudima, ispitivač će nastojati da prikupi odgovore na niže navedena pitanja, a da pri tome ne postavlja ova pitanja direktno. Odgovori deteta mogu da daju naznake i putokaze za identifikaciju eksploatacije i trgovine ljudima. Cilj intervjua jeste da se prikupi što je moguće više informacija o ovim temama od deteta u slobodnom prisećanju. Samo ukoliko dete nije govorilo o ovim pitanjima do kraja intervjua, ispitivač može da postavlja direktna pitanja. Moguće je da će ovu listu pitanja biti neophodno prilagoditi, u skladu sa kontekstom i svrhom intervjua.

- Koliko si dugo u ovoj zemlji?
- Da li ima nekih odraslih sa kojima imaš više kontakta nego sa ostalima?
- Ko je tvoj primarni kontakt ili staratelj?
- Koliko često viđaš svoj primarni kontakt?
- Da li postoji neko sa kim možeš da razgovaraš ukoliko je nešto teško ili kada si tužan(na)?
- Ako dobiješ posetioce, gde možeš da provedeš vreme sa njima?
- Da li imaš sopstveni telefon ili možeš da pozajmiš telefon?
- Da li postoji neko ko kontroliše koga zoveš ili šta kažeš?

Faza 3: Završetak

Završna faza služi u sledeće glavne svrhe:

1. Ispitivač se vraća na razgovor o neutralnim temama
2. Dete može da postavlja pitanja
3. Ispitivač i dete razmatraju bezbednosni plan za dete.

Ispitivač sumira ono što je dete reklo koristeći reči deteta. Ispitivač se onda vraća na neutralnu temu, na primer, pričajući o hobiju koji je dete pomenulo u uvodnoj fazi. Ispitivač odgovara na sva pitanja ili zabrinutosti deteta i zahvaljuje detetu na njegovom učešću.

Ukoliko je intervju bio o nekom osetljivom pitanju, kao što su iskustva eksploatacije i trgovine ljudima ili drugih oblika nasilja, ispitivač koristi završnu fazu da razmotri bezbednosni plan sa detetom, na primer, postavljajući sledeća pitanja:

- Sa kim možeš da razgovaraš ako te nešto muči i kada si tužan(na)?
- Ko je tu za tebe kada ti treba pomoć?

Bezbednosni plan pomaže detetu da se oseća sigurnijim u pogledu traženja pomoći nakon intervjua i da se bavi bilo kojim neprijatnim sećanjima ili problemima koji bi mogli da uznemire dete.

Na kraju intervjua, ispitivač kaže detetu šta će se dalje događati, kada i kako će dete biti obavешteno o važnim odlukama ili postupcima i koje usluge podrške će mu biti pružene i kako.

5. Deca kao svedoci: Izvlačenje tačnog i pouzdanog iskaza od dece žrtava nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima

Deca koja su proživela iskustva eksploatacije i trgovine ljudima se često percipiraju prvenstveno kao ranjive žrtve. Usled njihove rane životne dobi i izlaganja traumatskim događajima, stručni radnici mogu da imaju malo poverenja u sposobnost dece žrtava da detaljno pamte događaje i da daju tačne iskaze o svojim iskustvima. Ove sumnje su otklonjene nalazima istraživanja, koji pokazuju da su deca u stanju da pamte, iskazuju svoja sećanja i postupaju kao pouzdani svedoci, čak i nakon izlaganja traumatskom stresu.

5.1 Procenjivanje kredibilitnosti iskaza deteta svedoka

Deca koja su žrtve nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima često se smatraju nepouzdanim svedocima u krivičnim istragama i sudskim postupcima. Kako bismo raspršili sumnje i osigurali da iskaz deteta ima visoku dokaznu vrednost, procena kredibilitnosti svedoka uključuje razmatranje nekoliko faktora¹⁶:

- **Pamćenje:** Da li svedok pamti događaj za koji mu je traženo da svedoči? Koliko je detaljno i tačno pamćenje tog svedoka? Istraživanje pokazuje da su deca generalno i počev od ranog uzrasta u stanju da pamte događaje koje su doživela. Mlađa deca imaju tendenciju da pamte manje detalja nego starija deca.
- **Sugestibilnost:** Do kog stepena je svedok u stanju da se protivi sugestivnim i tendencioznim pitanjima? Da li ima indikacija da je iskaz svedoka bio pod uticajem ili iskrivljen načinom na koji su pitanja bila formulisana i postavljena ili ambijentom intervjua? Protokoli koji se zasnivaju na dokazima pomažu stručnim radnicima da tokom vođenja intervjua izbegavaju sugestivna i pitanja koja navode na određeni odgovor.
- **Sposobnost komuniciranja:** Koliko su dobro razvijene komunikacione sposobnosti i veštine svedoka? Da li svedok može da razume svrhu i kontekst intervjua ili saslušanja i određena pitanja? Do kog stepena je svedok u stanju da izrazi šta pamti kao odgovor na ta pitanja? U uvodnoj fazi intervjua, stručni radnik ispitivač procenjuje sposobnost deteta da komunicira. Na osnovu ove procene, obučeni ispitivač je u stanju da shodno tome prilagodi stil komuniciranja tokom intervjua i da podrži dete u davanju tačnog iskaza.
- **Iskrenost:** Da li je svedok iskren i daje iskaz u dobroj veri kako bi pružio tačne i istinite informacije? Da li svedok namerno laže ili namerno uskraćuje neke informacije?

Istraživanje potvrđuje sposobnost dece da daju tačne i pouzdane iskaze, čak i u ranom uzrastu i nakon traumatskih događaja. Deca su u stanju da zapamte događaje i iskazuju svoja sećanja od ranog uzrasta.

Tačnost iskaza deteta zavisi od uzrasta deteta i razvojnih sposobnosti, traume, pogodnog okruženja prilagođenog deci, kao i od zakonske podrške koju pružaju obučeni stručni radnici.

Stručnim radnicima je potrebna specijalizovana obuka da pružaju podršku u skladu sa konkretnim potrebama i najboljim interesima deteta. Delotvornost obuke može da se maksimizira kada stručni radnici imaju koristi od dugoročnog procesa nadzora, korišćenja metoda zasnovanih na dokazima i praktičnog usmeravanja.

¹⁶ Bala, Nicholas; Ramakrishnan, Karuna; Lindsay, Roderich; Lee, Kang, Sudska procena kredibilitnosti dece svedoka, *Alta Law Rev*, 2005, april, 42(4): 995–1017, pristupljeno sa <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4640896/>.

Obučeni forenzički ispitivači će moći da prosuđuju o držanju svedoka tokom intervjua. Posmatrajući konzistentnost priče, tok iskaza, pauze i način govora, mimike i gestove svedoka, forenzički eksperti su u stanju da donesu sud o iskrenosti i pouzdanosti iskaza.

Policajci koji vode krivičnu istragu nekog predmeta će moći da prosuđuju u kom stepenu je svedočenje svedoka konzistentno i kompatibilno sa drugim dokazima prikupljenim u tom predmetu.

Procenjivanje kredibilitnosti iskaza koje je dalo neko dete žrtva nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima stoga zahteva saradnju različitih eksperata. Korišćenje protokola za vođenje intervjua zasnovano na dokazima, pažljiva priprema intervjua i poštovanje načela komunikacije prilagođene deci su najprimerenije mere da se otklone sumnje oko kredibilitnosti dece žrtava koja postupaju kao svedoci. U sledećim odeljcima se detaljnije objašnjava kako različiti faktori utiču na sposobnost dece da postupaju kao pouzdani svedoci u krivičnim istragama i sudskim postupcima i kako stručni radnici mogu najbolje da podrže decu u davanju pouzdanih i tačnih iskaza.

5.2 Da li su deca u stanju da daju tačne iskaze?

Deca su generalno u stanju da pamte događaje i emocije koje su doživela. Njihova sposobnost da pruže tačne informacije i otkriju šta pamte zavisi od nekoliko faktora. Najvažniji faktori su sposobnost ispitivača da izvlači informacije i spremnost i sposobnost deteta da ih otkrije. Istraživanje u ovoj oblasti je odredilo neka osnovna načela i pravila koje stručni radnici moraju da slede kako bi pozitivno uticali na spremnost i sposobnost deteta da iskaže čega se seća. Ova pravila i aspekti čine osnovu protokola za vođenje intervjua zasnovanog na dokazima, koji vode ispitivača kroz intervju korak po korak i pomažu stvaranju uslova koji pružaju podršku da se dete izjasni i da pruži tačan iskaz.¹⁷ Protokol NICHHD, na primer, jeste protokol za vođenje intervjua zasnovanog na dokazima, na koji stručni radnici mogu da se oslone kako bi izvukli tačne iskaze od dece žrtava kriminala.

5.3 Kako uzrast utiče na sposobnost deteta da daje tačne iskaze?

Deca su u stanju da daju tačne iskaze o njihovim iskustvima, čak i u ranom uzrastu. Sposobnost deteta da priča u slobodnom prisećanju i da se protivi sugestivnim pitanjima ispitivača značajno se razvija sa uzrastom.

Počev od treće godine života, deca su generalno u stanju da pruže informacije o nekom konkretnom događaju koji su doživela. U tom uzrastu, sposobnost deteta da deli informacije u slobodnoj naraciji je još uvek ograničena tako da ispitivač mora da mu postavlja određena pitanja i dete će moći da odgovori na osnovu svog sećanja. Deca uzrasta od 4–6 godina imaju tendenciju da daju malo više informacija kada im se postave određena i usmeravajuća pitanja, dok bi otvorena pitanja mogla da izvuku manje informacija od ove starosne grupe. Počev od uzrasta od 5–6 godina, deca imaju bolju sposobnost da dele informacije u slobodnom prisećanju i da pamte više detalja o nekom događaju koji su doživela.

Mlađa deca su osetljivija na način na koji se pitanja iskazuju i verovatnije će pre nego starija deca odgovoriti pogrešno na tendenciozna i sugestivna pitanja, ili na pitanja koja im ostavljaju izbor iz-

¹⁷ Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjue unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjua sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHHD za istražne intervjue, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/eutils/elink.fcgi?dbfrom=pubmed&retmode=ref&cmd=prlinks&id=18023872>.

među različitim opcija. Međutim, ispitivači, koji su obučeni i iskusni u korišćenju pitanja i podsticaja za slobodno prisećanje, u stanju su da izvuku tačne i detaljne informacije čak i od male dece. Istraživači savetuju da ispitivači koriste metode prilagođene deci i zasnovane na dokazima za komuniciranje sa decom i njihovo intervjuisanje bez obzira na uzrast deteta.¹⁸

5.4 Kako iskustva nasilja utiču na komuniciranje deteta?

Za pružaoce usluga, može biti teško i skoro nemoguće da na osnovu ponašanja ili komuniciranja deteta prosuđuju da li je dete žrtva nasilja, eksploatacije i trgovine ljudima. Dok neka deca žrtve izgledaju naročito povređena, zastrašena i uplašena, druga postupaju na osnažen način i oslikavaju jake ličnosti, a neka bi pak mogla da se ponašaju agresivno. Ponašanje i komuniciranje zavise od niza faktora, kao što su nivo razvoja, podrška koju dete dobija, samopouzdanje, lična žilavost, te od stepena izbora ili samoopredeljenja u životu.

Međutim, nije netipično da se deca koja su imala traumatska iskustva osećaju umorno, imaju nisko samopouzdanje, nemaju poverenja u odrasle i državne zvaničnike, imaju osećaj stida i krivice i nalaze da je teško da se koncentrišu. Strah i pretnje detetu ili članovima porodice deteta bi mogle da spreče dete da otvoreno govori o svojim iskustvima. Deca žrtve bi mogla da pate od fizičkih i psihogenih simptoma, uključujući i bolest, loše zube i higijenu, anksioznost i depresiju. Iskustva nasilja, zanemarivanja i eksploatacije, koja traju tokom dugih perioda vremena, usporavaju fizički i kognitivni razvoj deteta. Svi ovi simptomi imaju uticaj na komunikaciju i ponašanje deteta. Stručni radnici treba da budu spremni da postupaju sa detetom sa pažnjom, poštovanjem i empatijom, bez obzira na komuniciranje i ponašanje deteta. Komunikacija prilagođena deci može da pomogne deci da se osećaju vrednima kao osobe, da se izjašnjavaju o svojim emocijama i da povrate samopouzdanje i žilavost da bi se nosila sa negativnim iskustvima.¹⁹

5.5 Kako traumatski stres utiče na pamćenje deteta?

Stres i traumatska iskustva imaju uticaj na pamćenje. Deca ipak različito reaguju na stres i traumu, pošto specifične okolnosti datog slučaja, njihova lična žilavost i nivo podrške koju dobijaju utiču na njihovu sposobnost da se sa njima nose i da pamte. Mozak tipično povezuje traumatske događaje sa emocijama i osećajima tog trenutka i čuva ove asocijacije na nesvesnom nivou. Posle određenog traumatskog događaja, sećanja na njega mogu da se pokrenu fragmentima događaja, osećajima ili emocijama koje su slične onima doživljenim tokom tog traumatskog događaja. Pamćenje i pričanje o traumatskim iskustvima je uvek stresno. Ovaj nivo stresa može da stvori teškoće detetu da pamti, pronađe prave reči i izrazi svoja sećanja. Dugotrajnu izloženost traumatskim iskustvima je posebno teško pamtit i pošto hronični stres koji ona stvaraju utiče na pamćenje deteta na duži rok.²⁰

¹⁸ Hershkowitz, Irit, Lamb, M.E., Orbach, Y., Katz, C., Razvoj komunikativnih i narativnih veština među predškolskom decom: Lekcije iz forenzičkih intervjuova o zlostavljanju dece, *Child Development*, decembar 2011, 83(2): 611–22. Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjuove unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjuova sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHD za istražne intervjuove, *Child Abuse and Neglect*, 2007, 31(11–12): 1201–1231.

¹⁹ Dečiji fond Ujedinjenih nacija, *Hajde da razgovaramo, Razvijanje delotvorne komunikacije sa decom žrtvama zlostavljanja i trgovine ljudima*, Praktični priručnik za socijalne radnike, policiju i druge profesionalce, UNMIK, Vlada Kosova, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, od Barbara Mitchels, septembar 2004, str. 10, 12–14.

²⁰ Dečiji fond Ujedinjenih nacija, *Hajde da razgovaramo, Razvijanje delotvorne komunikacije sa decom žrtvama zlostavljanja i trgovine ljudima*, Praktični priručnik za socijalne radnike, policiju i druge profesionalce, UNMIK, Vlada Kosova, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, od Barbara Mitchels, septembar 2004, str. 13, 18.

Ispitivač mora da bude svestan ovih dinamika kada intervjuiše decu žrtve eksploatacije i trgovine ljudima, da odvoji vreme za intervju, bude strpljiv i empatičan. Preporučuje se da se intervju sa decom žrtvama nasilja odvijaju što je moguće ranije, nakon datog incidenta, dok je pamćenje deteta još uvek sveže.²¹ U slučajevima dugog izlaganja nasilju i eksploataciji, što može da bude slučaj kada je dete bilo izloženo nasilju i eksploataciji tokom dugačkog perioda vremena, može biti primereno da se detetu prvo pruži mogućnost za odmor i oporavak pre obavljanja intervjuja.²²

Kvalifikovani stručni radnici i komunikacija prilagođena deci: Ključni elementi funkcionalnog sistema za zaštitu dece

Komunikacija prilagođena deci je osnovni element funkcionalnog sistema za zaštitu dece. Deca moraju da se čuju i da budu saslušana kako bi imala korist od zaštite i usluga podrške koje su usmerene na njihove potrebe. Konstruktivne procene i upućivanja mogu da se urade samo kada stručni radnici imaju veštine, uslove i metode da stvore zakonsko okruženje za decu da se izjašnjavaju i da se čuju i da budu saslušana.

Stručni radnici, koji nisu imali mogućnost da budu obučavani iz komunikacije prilagođene deci i vođenja intervjuja, mogli bi da se osećaju nesigurnim u interakciji sa decom i postavljanju pitanja. Bez pristupa informacijama o priči i gledištima deteta, stručni radnici bi mogli da se uzdržavaju od donošenja odluka, da donose odluke prekasno ili da donose pogrešne odluke. Kako bi se ovo sprečilo, obuka mora da obezbedi da stručni radnici budu pripremljeni da obrađuju osetljive razgovore kako bi pribavili informacije od dece kao osnovu njihove individualne pomoći.

Kombinacija obuke, smernica i nadzora omogućava stručnim radnicima da delotvorno primenjuju komunikacione veštine i veštine vođenja intervjuja u praksi

Istraživanje o delotvornosti obuka u vođenju intervjuja prilagođenih deci otkrilo je da stručni radnici često nalaze da je teško da na njihovom radnom mestu primenjuju znanje i tehnike koje su stekli tokom nekog kursa obuke. Dokazi pokazuju da efekti obuke mogu da se maksimiziraju kada iza obuke sledi dugoročniji proces nadzora. Ova stalna podrška pomaže stručnim radnicima da usvoje i održavaju preporučene prakse u svom radu. Stalna podrška nakon obuka može da se obezbedi verbalnim i pisanim povratnim informacijama i preispitivanjem, nadzorom i materijalom sa smernicama. Periodičan nadzor sa trenerima i sesije kritičkog osvrta stručnjaka sa kolegama omogućavaju stručnim radnicima da konzistentno razmišljaju o i unapređuju svoje veštine, ponašanje i praksu, da ojačaju učenje i steknu više sigurnosti oko metoda ili alata koje su obučeni da koriste. Pored toga, materijal sa praktičnim smernicama, kao što je protokol NICHD, pružaju orijentaciju i pomoć stručnim radnicima da operacionalizuju znanje stečeno na kursovima obuke u njihovoj svakodnevnoj radnoj praksi.²³

Obavljanje osetljivih razgovora sa decom koja su žrtve eksploatacije i trgovine ljudima je stresno za stručne radnike pošto je često teško obrađivati te slučajeve i nivoe nasilja. Stoga je takođe potrebna obuka za jačanje otpornosti stručnih radnika da se nose sa pričama koje čuju od dece na njihovom radnom mestu. Adekvatna obuka i radni uslovi koji pružaju podršku, uključujući i vreme za odmor i oporavak, kao i nadzor bitni su da se spreči hronična iscrpljenost, sagorevanje ili premorenost.²⁴

²¹ Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjuje unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjuja sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHD za istražne intervjuje, *Child Abuse and Neglect*, 2007, 31(11–12): 1201–1231.

²² Videti: Unicef, *Referentni vodič za zaštitu prava dece žrtava trgovine ljudima u Evropi*, 2006, <https://www.refworld.org/pdf/id/49997af7d.pdf>.

²³ Lamb, Michael E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P.W., Horowitz, D., Protokoli za strukturirane forenzičke intervjuje unapređuju kvalitet i informativnost istražnih intervjuja sa decom: Preispitivanje istraživanja korišćenjem Protokola NICHD za istražne intervjuje, *Child Abuse and Neglect*, 2007, 31(11–12): 1201–1231.

²⁴ Dečiji fond Ujedinjenih nacija, *Hajde da razgovaramo, Razvijanje delotvorne komunikacije sa decom žrtvama zlostavljanja i trgovine ljudima*, Praktični priručnik za socijalne radnike, policiju i druge profesionalce, UNMIK, Vlada Kosova, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Barbara Mitchels, septembar 2004, str. 19.

6. Reference

Committee on the Rights of the Child (Komitet za prava deteta), Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia (Zaključne primedbe na kombinovani drugi i treći periodični izveštaj Srbije), CRC/C/SRB/CO/2–3, 7. mart 2017, pristupljeno sa https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fSRB%2fCO%2f2–3&Lang=en.

Committee on the Rights of the Child (Komitet za prava deteta), Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention (Razmatranje izveštaja koje su podnele države potpisnice po članu 44. Konvencije), Second and third periodic reports of States parties due in 2013 (Drugi i treći periodični izveštaj država potpisnica koji dospevaju u 2013.), Serbia (Srbija), CRC/C/SRB/2–3, 21. juni 2016, pristupljeno sa https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fSRB%2f2–3&Lang=en.

Council of Europe (Savet Evrope), European Union (Evropska unija), *Gender aspects of combating human trafficking in Serbia and recommendations for strengthening the inclusion of gender perspective in the implementation of the Horizontal Facility action (HF26) "Preventing and Combating Trafficking in Human Beings in Serbia"* (Rodni aspekti borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji i preporuke za jačanje uključivanja rodne perspektive u realizaciju akcije u okviru Horizontal Facility (HF26) "Sprečavanje i borba protiv trgovine ljudima u Srbiji"), Summary (Rezime), mart 2020.

Council of Europe (Savet Evrope), Committee of the Parties to the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (Komitet država potpisnica Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima), *Recommendation CP(2018)6 on the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Serbia (Preporuka CP(2018)6 o primeni Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima od strane Srbije)*, usvojena na 22. sastanku Komiteta država potpisnica 9. februara 2018, pristupljeno sa <https://rm.coe.int/cp-2018–6-srb-en/1680789573>.

Group of Experts on Action Against Trafficking in Human Beings (GRETA) (Grupa eksperata za borbu protiv trgovine ljudima), *Report concerning the implementation of Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima by Serbia (Izveštaj o primeni Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima od strane Srbije)*, Second Evaluation Round (Druga runda evaluacije), usvojen 24. novembra 2017, objavljen 29. januara 2018, pristupljeno sa <https://rm.coe.int/greta-2017–37-frg-srb-en/16807809fd>.

Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 12 (2009.), Pravo deteta da bude saslušano, CRC/C/GC/12, 1. juli 2009, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>.

Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 14 (2013.) o pravu deteta da njegovi najbolji interesi budu od prvenstvenog značaja, CRC/C/GC/14, 29. maj 2013, https://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf.

Republika Srbija, *Strategija sprečavanja i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava, 2017.-2022*, nedatirana .

Savet Evrope, *Smernice o pravosuđu prilagođenom deci*, 2010, <https://www.coe.int/en/web/cdcj/activities/child-friendly-justice>.

Savet Evrope, *Kako deci u toku migracije prenositi informacije prilagođene deci*, Priručnik za stručne radnike u prvim redovima, Građenje Evrope za decu i sa decom, 2018, <https://rm.coe.int/how-to-convey-child-friendly-information-to-children-in-migration-a-ha/1680902f91>.

Savet Evrope, *Slušaj – Deluj – Menjaj*, Priručnik Saveta Evrope o participaciji dece, Za stručne radnike koji rade za decu i sa decom, 2021, <https://rm.coe.int/publication-handbook-on-children-s-participation-eng/1680a12699>.

Ova publikacija je pripremljena uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope, kroz zajednički projekat „Prevenција i borba protiv trgovine ljudima u Srbiji“. Stavovi izraženi u njoj ne predstavljaju nužno zvanične stavove Evropske unije ili Saveta Evrope.

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 47 država, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Saveta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Zemlje članice Evropske unije su odlučile da udruže svoja znanja, resurse i sudbine. Zajedno su izgradile stabilno okruženje, demokratiju i održivi razvoj zadržavajući kulturnu raznolikost, toleranciju i individualne slobode. Evropska unija je posvećena deljenju svojih dostignuća i vrednosti sa zemljama i narodima van svojih granica.

www.europa.eu

Finansirano
od strane Evropske
unije i Saveta Evrope

Implementirano
od strane Saveta Evrope